

JAN ZOUHAR

ČESKÁ FILOZOFIE V NÁRODNÍM ŽIVOTĚ KONCE 19. STOLETÍ

Hospodářský, sociální, vzdělanostní a obecně kulturní vzestup české národní společnosti v poslední třetině 19. a na začátku 20. století byl obdivuhodně rychlý a všestranný. Ztroskotaly sice všechny pokusy o prosazení české státní autonomie, ale česká politika se orientovala na drobnou každodenní práci, která přinesla například ucelený systém českého vzdělání od nejnižších stupňů škol až po univerzitu a vysoké školy technického a uměleckého směru. Současně se rozvíjí česká věda a technika. Postupně se vytvářela česká občanská společnost, opírající se o obecní a městskou samosprávu, o síť spolků a dobrovolných organizací i systém politických stran, který v zásadě přetrval až do konce 1. republiky. Češi patřili na přelomu 19. a 20. století k sociálně nejvyspělejším národům bez státu v tehdejší Evropě. Mimořádně dynamické byly proměny v umělecké kultuře. Jaké místo v tomto vývoji měla česká filozofie?

Podivenova práce Češi v dějinách nové doby hodnotí výkony české filozofie na přelomu století: „Filozofie se v té době v Čechách vůbec nepěstuje, pokud alespoň užíváme výrazu „pěstovat“ v obvyklém smyslu, znamenajícím i jistou náročnost ... Tradičně chabé české filozofické myšlení se bez viditelného elánu pohybovalo cestou nejméně náročnou ... přibývalo pozitivistů a materialistů, v podstatě epigonů, přejímajících automaticky tu nejhluchnější a nejvemlouvavější evropskou světonázorovou zvyklost ... Česká laická veřejnost se nedala zviklat filozofickými spory a setrvala v postoji ... nemudrý a života si hled' ... Hájemství filozofického myšlení se v Čechách zkrátka rozestřelo na půdě neúrodné.“¹

Proti tomuto tvrzení, které není zdaleka ojedinelé, můžeme postavit výčet našich filozofických autorů, připomenout instituce a časopisy (od roku 1900 začíná vycházet náš první specializovaný filozofický časopis Česká mysl), můžeme ocenit činnost v oblasti překladové literatury (např. zásluhy Josefa Pelcla jako redaktora Knihovny Rozhledů a Kritické knihovny, Karla Stanislava Sokola ja-

¹ Podiven: Češi v dějinách nové doby. Praha 1991, s. 208–211.

ko redaktora Vzdělávací bibliotéky, rajhradského benediktina Pavla Vychodila jako překladatele Aristotelových spisů ad.). Tehdejší situaci české filozofie bych však chtěl vyznačit především na základě tří otázek: připravenosti české filozofie zapojit se do evropské filozofické diskuse, způsobu reflexe dobové společenské krize a tzv. prakticismu českého myšlení.

1. K otázce míry připravenosti: Evropská filozofie prodělávala na konci 19. a na začátku 20. století určitý přelom. Novověká karteziánská racionalita byla nesena myšlenkou moci člověka nad přírodou a jeho nároku na panství, současně však tato filozofie subjektivitu přinesla paradoxně pocit osamění člověka a ztráty skutečných životních hodnot. V této situaci se evropské myšlení vydává na přelomu století v zásadě čtyřmi cestami: dalším promyšlením metodologických základů vědy, jak to ukázal jednak další vývoj pozitivismu, jednak novokantovství a W. Dilthey, dále obratem ke konkrétnímu člověku, člověku smyslovému, tělesnému, k životu, jak to ukazuje filozofie života, zejména Nietzsche a Bergson, obratem k věcem samým, snahou o překonání tradiční subjektivitu, jak to ukazuje Husserlova fenomenologie, a konečně úsilím o nové promyšlení základů náboženské víry v moderním světě, jak to ukazuje např. i novotomismus. Setkáváme se s tvrzením, že české filozofické myšlení nebylo připraveno, dokonce že nebylo schopno se do této aktuální filozofické diskuse zapojit. Přestože bylo svým způsobem součástí rakouského myšlení,² neporozumělo intencím tvarové psychologie, brentanovské deskriptivní psychologie, empiriokriticizmu Ernsta Macha a nevyužilo podněty, které nabídl předchozí herbartismus. Navíc, ovlivněno rakouskou herbartovskou školskou filozofií, nemělo údajně porozumění pro kritickou a transcendentální filozofii a její pokračovatele. Lze souhlasit s tím, že české myšlení skutečně nereagovalo na všechny tyto podněty. V průběhu 19. století však v rámci českého hegelianismu využilo inspirace německého klasického idealismu, dokázalo pochopit podněty herbartismu jako realismu pro empirické bádání a rozvoj pedagogiky a estetiky, reagovalo i na aristotelovský realismus Brentanův. Jistě, české myšlení se postupně s rakouským rozchází, a to můžeme pokládat za jednu z příčin, že jsme zprvu pouze referativně zaznamenávali nástup nových myšlenkových proudů, které vyrůstaly i z rakouské myšlenkové tradice — dalších fází pozitivismu, fenomenologie, freudismu. Kontakt s tehdejší evropskou filozofií jsme měli — Masaryk otevírá okna směrem k anglické a francouzské filozofií, pozoruhodné je využití pozitivistické metodologie např. v naší historiografii, patří k zásluhám profesora brněnského teologického semináře Josefa Pospíšila, že se u nás díky jeho práci Filozofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského rozvíjí od počátků filozofie scholastická, vitalistické stanovisko představují názory Františka Mareše, pozoruhodný způsob navázání na podněty Schopenhauerovy a Nitzchovy filozofie představuje dílo Ladislava Klímy. Dodejme, že částečná nepřipravenost české

² Srv. J. Loužil: Nakolik bylo české myšlení rakouské? Tvar, 1994, 7, s. 1 a 4.

filozofie zapojit se do evropského filozofického dialogu vyplývala i z toho, že naše filozofie stála v českém prostředí přece jen před specifickými úkoly.

2. K problému myšlenkové reflexe dobové krize: Problém krize patří k závažným tématům moderní filozofie. Je to jistě i tím, že moderní doba je dobou krize, protože její základy jsou v krizi.³ Úvahy nad pojmem krize přinesly v zásadě tři sémantické modely krize — krize jako trvalý stav, krize jako bouřlivý předěl z jedné etapy do druhé a krize jako poslední, konečná fáze. Za krizi můžeme ale také pokládat poměr mezi zkušeností a očekáváním, kdy se zkušenost zúží odmítnutím tradice a kdy očekávání se stává utopií. Právě tento problém je v širším slova smyslu evropským problémem, projevuje se i v proměnách evropské filozofie, v důrazu, který se klade na problém hodnot a jejich hledání, je příznakem prosazení moderny.

Na konci 19. století reflektovala řada našich myslitelů tzv. krizový stav společnosti. Daleko spíše jde o pocit krize, vědomí krize, o dobově podmíněnou reflexi situace, která je provázána jistým stupněm nedočkavosti. Není sporu o tom, že naše kultura byla jako celek zasažena atmosférou konce století, přehodnocováním hodnot, nástupem moderny. Vědomí krize určovalo způsob osobní výpovědi řady autorů, stalo se základním úhlem jejich pohledu. Proces vytváření podmínek pro intenzivní národní rozvoj je u nás provázen prohlubujícím se kriticizmem vůči stávajícím teoriím a koncepcím. Se zvýšenou citlivostí jsou přijímány všechny ty podněty, které umožňují zdánlivě lépe vyjádřit nespokojenost s danými poměry a nacházet cesty k jejich překonání. To je také problém Nietzscheho vlivu u nás na přelomu století, kdy se tak současně potvrzuje, že jde o otázku širší, spojující nás s kontextem evropským. Zde je zřejmé, že zdaleka nejde jen o nenaplněné emancipační touhy národa nebo o krizi české politiky, ale o hlubnějši a podstatnějši problém — o krizi moderního člověka nebo možná lépe o problém člověka moderní doby. Masaryk tento problém vidí jako problém mravní, jako problém ztráty náboženskosti, jako problém člověka zmítaného skepsí. I v Masarykově České otázce nejde jen o politiku, vlastenectví, filozofii dějin, státoprávnost, kulturu, školství, ale opět především o bytí moderního člověka, o pravdu lidské existence a opravdovost našeho jednání. Česká filozofie se na přelomu století snažila vyjádřit i překonávat pocity krize. Postupovala podle mého názoru správným způsobem — odstraňováním mystifikace, zbavováním se iluzí, objasňováním skutečných základů naší činnosti a jejího smyslu.

3. K otázce prakticismu naší filozofie: V naší filozofické literatuře se zásluhou Jana Patočky i Erazima Koháka setkáváme s rozlišením tzv. čisté a tzv. marginální, aplikované, užité filozofie. Čistá filozofie je nadčasová, obecně lidská, zabývá se otázkami, které vyplývají z lidského bytí ve světě a v čase, vždy a všude. Česká filozofie se ovšem jeví z tohoto hlediska až na výjimky jako tzv. filozofie marginální, aplikovaná, užitá, vázaná na určitou dějinnou situaci, in-

³ Srv. K. Kosík: *Století Markéty Samsové*. Praha 1993.

terpretující tuto situaci, reagující na praktické problémy a jejich řešení, jako filozofie, která se zabývá otázkami, které jsou pokládány za společensky aktuální. Tendence k praktikismu orientuje k určitým problémům, fundamentální, ryze filozofická témata jsou vážně rozvíjena až v meziválečném období. V devadesátých letech minulého století stojí v popředí zájmu problematika člověka a společnosti, duchovně kulturní orientace českého národa, otázky smyslu českých dějin, a tyto problémy jsou u nás pokládány ze společenského hlediska za klíčové i v celém dvacátém století a jejich řešení je od filozofie především očekáváno.

Přelom století přinesl u nás novou dynamiku a rozměry ideového pohybu. Jeho součástí bylo i filozofické myšlení, které nehrálo dominantní roli. Přesto přineslo již v této době určité výkony. Projevil se v nich jeden z jeho trvalých rysů — je spojeno s životními aktivitami, s každodenním životem a je kladně přijímáno, pokud prokazuje schopnost řešit praktické problémy a odpovídat na živé otázky našeho národního i individuálního života.

Die tschechische Philosophie im nationalen Leben am Ende des 19. Jahrhunderts

Die Beitrag soll zeigen die Stellung der tschechische Philosophie in der geistigen und politischen Situation der tschechischen Gesellschaft am Ende des 19. Jahrhunderts, besonders drei Aspekte: 1. Die Beziehung zwischen die tschechische und die europäische Philosophie. 2. Die nationalen Krise des ausgehenden 19. Jahrhunderts. 3. Die Frage sog. Praktizismus der tschechischen Philosophie.